

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ХАЛҚ ЭРТАКЛАРИ МАТНЛАРИДА ИФОДА ВОСИТАЛАРИ

Каримова Зулфизар Раҳматилло қизи

ФарДУ, 2-босқич

Инглиз тили магистранти

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01-June 2023 yil

Ma'qullandi: 05-June 2023 yil

Nashr qilindi: 09-June 2023 yil

KEY WORDS

Халқ эртаклари, афсоналари жаҳон фольклоршунослигида неча асрлардан буён турли назарий қарашлар асосида тадқиқ этилган.

ABSTRACT

Жаҳон фольклоршунослигида халқ эртакларини тўплаш, нашр қилиш ва илмий асосда ўрганиш юзасидан инглиз, немис, рус ва туркий халқларда бир қатор эътиборли тадқиқотлар амалга оширилган. Бироқ ўзбек ва инглиз халқлари эртакларини қиёсий тадқиқ этиш муаммоси махсус ўрганилмаган. Шунинг эътиборга олиб, мазкур ишда жаҳон ва ўзбек олимлари томонидан халқ афсоналарини ўрганиш борасидаги назарий қарашларга тавсиф бериш, илмий концепцияларни умумлаштиришни мақсад қилдик

Жаҳон фольклоршунослигида халқ эртакларини тўплаш, нашр қилиш ва илмий асосда ўрганиш юзасидан инглиз, немис, рус ва туркий халқларда бир қатор эътиборли тадқиқотлар амалга оширилган. Бироқ ўзбек ва инглиз халқлари эртакларини қиёсий тадқиқ этиш муаммоси махсус ўрганилмаган. Шунинг эътиборга олиб, мазкур ишда жаҳон ва ўзбек олимлари томонидан халқ афсоналарини ўрганиш борасидаги назарий қарашларга тавсиф бериш, илмий концепцияларни умумлаштиришни мақсад қилдик. Халқ эртаклари, афсоналари жаҳон фольклоршунослигида неча асрлардан буён турли назарий қарашлар асосида тадқиқ этилган. Эртақ ва афсоналар дунё фольклоршунослигидаги илмий йўналишлардан бўлган “мифологик мактаб” назарияси вакиллари томонидан ҳам ўрганилган. Улар эртақ ва мифнинг моҳияти афсона жанри асосида баён этилган ва барча фольклор асарлари заминида мифология туради, деган фикр ва мулоҳазаларни илгари сурганлар.

Эртақ ва афсоналарни мифологик мактаб назарияси концепциялари асосида ўрганиш Ф.Шеллинг, Л.Арним, К.Брентано, И.Гёррес, В.Гримм ва Я.Гримм, А.Кун, В.Шварц, В.Манхардт, А. Де Губернатис, М.Бреаль, А.Пикте, Э.Чемберс, Г.Маррей, Ж.Харрисон, Б.Фонтенель, Ж.Вико, Ф.Крейцер, М.Мюллер, Ж.Кокс И.Г.Гердер, А.Б.Шлегель, Ф.Шлегель, Ж.Уэстон, Ф.Корнфорд, А.Н.Афанасьев, А.А.Потебня каби олимлар томонидан тадқиқ этилди.

Ўзбек фольклорида М.Жўраев, Ш.Турдимов, М.Раҳмонова каби фольклоршунослар афсоналарнинг мифлар ва эртақлар билан алоқаси, мифларнинг афсона бадий шакли орқали берилиши, фольклор асарлари моҳиятида мифлар туриши каби масалаларни тадқиқ этган. Фольклор асарларини “Тарихий-географик мактаб” назарияси концепциялари асосида тадқиқ этган А.Аарненинг “Эртақ

типларининг кўрсаткичи"ни ("Verzeichnis der Marchentypen" 1910 й) тузиши афсона жанри мотивлар кўрсаткичини тузишга замин ҳозирлади. С.Томпсон (К.Крон рахбарлигида 1928 й) ушбу кўрсаткични бойитиб, эртаклар билан бирга афсоналарнинг ҳам мотивлар (миф, эртақ, ривоят, нақл, масал, латифа ва бошқа жанрлар) кўрсаткичини киритди. "Байналмилал йиғма каталог" номини олган ушбу кўрсаткич "Аарне-Томпсон кўрсаткичи" (АТ) деб номланиб, 1973- йилда нашр этилган. С. Томпсон тадқиқоти дунё халқлари афсоналарини ҳам мотивлар кўрсаткичига кўра ўрганиш концепциясини ишлаб чиққани билан диққатга сазовордир. В.Н.Андреевнинг "Эртақ сюжетларининг Аарне ситемаси бўйича кўрсаткичи" (АА), Л.Г.Барагнинг (И.П.Березовский, К.П.Кабашников, В.Н.Новиковлар билан ҳамкорликда) "Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка" номли каталоги афсона жанрини сюжет-мотивларга кўра ўрганиш йўлидаги жиддий тадқиқотлар бўлди. Айниқса, Л.Г.Бараг (СУС) каталогининг "Эртақ ва бошқа эпик жанрлар сюжетларининг кўрсаткичлари рўйхати" иловаси рус халқ афсоналарини сюжет-мотивларига кўра ўрганишдаги етакчи манба бўлиб қолди.

Фольклорнинг эпик асарлари, жумладан, афсона жанри сюжет ва мотивлар кўрсаткичини тузган рус олими Ю.Е.Березкиннинг ("Америка ва Евросиё халқлари фольклоридаги мифологик мотивлар каталоги") каталоги афсоналарни қиёсий ўрганиш борасидаги янги тадқиқотлар учун йўл очди. Ушбу каталогда Америка ва Евроосиё халқлари фольклоридаги мифологик мотивлар кўрсаткичи берилиши асосида паралелликлар кўрсатилди. Афсона жанрини фольклоршуносликдаги "миграцион назария", "сайёр сюжетлар назарияси" номлари билан юритилувчи мактаб қарашлари асосида ўрганиш Т.Бенфей, В.В.Стасов, Ф.И.Буслаев, Ф.Миллер, А.Н.Велеловский, И.Н.Жданов, Г.Н.Потанин, А.Н.Кирпичников каби олимлар ишларида кузатиш мумкин. Унга кўра фольклор асарлари, жумладан, афсоналардаги айрим сюжет ўхшашликлари халқлар ўртасидаги ижтимоийсиёсий, маданий, иқтисодий алоқалар асосида биридан бошқасига кўчиб юради.

Эртақ, масал, нақл ва афсоналарнинг кўчиб юришига сабаб сифатида эса Искандар Зулқарнайн юришлари, салб юришлари, араблар истеълоси кўрсатилади. Ушбу концепция вакиллари тадқиқотларида турли жанрлардаги (афсоналардаги ҳам) мотивлар ўзаро қиёсланди. Ўзбек фольклоршунослигида Ғ.Жалолов "Ўзбек фольклорида жанрлараро алоқалар" (1979) китобида миф ва афсоналарнинг эртақ жанри билан алоқалари масаласини айтиш шунингдек қарашлари асосида изоҳлашга ҳаракат қилган. Фольклоршунос Ш.Шомусаров ("Араб ва ўзбек фольклори тарихий-қиёсий таҳлили") ўзбек ва араб фольклоридаги муштарак эпик сюжетларни ўрганиш жараёнида афсона ва мифларга ҳам эътибор қаратган. Жаҳон халқлари фольклор асарлари, жумладан, халқ афсоналаридаги этнографик типологияларни "Антропологик мактаб" назарий концепциялари асосида тадқиқ қилиш Э.Тайлор, В.Вундт, Э.Ланг, В.Мангардт каби олимлар тадқиқотларида кузатилади.

Дунё халқлари миф, эртақ ва афсоналаридаги типологик муштаракликларни эволюционистик назария тамойиллари асосида изоҳлаган олимларнинг қарашларига кўра миф ва афсоналаридаги аналогиялар инсониятнинг бир хил ривожланиш босқичларини босиб ўтганлиги билан боғлиқ. Миф ва эртаклардаги анъанавий мотивларни анимистик назария асосида изоҳлаш, улардаги типологияларни тафаккур

тарзининг бир хил тадрижий ривожланишига боғлаш кабилар концепция тарафдорлари ишларида кузатилади. “Ритуал-мифологик мактаб” назарияси қарашлари асосида фольклор асарларини, жумладан, миф ва афсоналарни тадқиқ қилиш натижасида миф ва афсоналар маросим-ритуаллар таъсирида пайдо бўлганлиги ҳақидаги қарашлар далилланди. Ж. Фрезер, Р.Смит, С.Хук, Т.Х.Гастер, Э.О.Жеймс, Ф.Раглан, С.И.Хайман, У.Басжом, К.Клукхон, Ж.Фонтенроз, В.В.Пропп, О.М.Фрейденберг, Н.Сумцов, А.Н.Веселовский, К.Имомов, М.Жўраев, Ж.Эшонқулов каби олимлар ишларида эртак ва афсоналарнинг маросимлар билан алоқадорлиги масалалари ёритилган. Ўзбек халқ самовий афсоналарини ўрганган М.Жўраев “Сомон йўли” афсонасини таҳлили жараёнида сомон йўли сидириғининг келиб чиқишини “Ангур ва Тангур” афсонасидаги воқелик асосида изоҳлайди. Шунингдек, Ангур ва Тангур образларини ер ости ва осмон ҳукмдори эканлигини дунё халқлари фольклоридаги аналогиялар асосида далиллайди¹.

Олимнинг тадқиқотларида мифларнинг маросимлар билан алоқадорлигини асослаш етакчилик қилади. “Тарихий мактаб” назарияси вакиллари миф ва афсоналарни тарихий воқелик билан боғлиқ ҳолда ўрганишни, тарихий-фольклорий жараённинг фольклор асарлари тараққиётига таъсирини инобатга олиш зарурлигини ўз таъкидлайдилар. А.Н.Веселовский (“Тарихий поэтикага кириш”), В.Ф.Миллер (“Рус халқ оғзаки сўз санъати очерклари”), Б.Саримсоқов, К.Имомов, У.Жуманазаров, М.Муродов, С.Рўзимбоев каби олимлар тадқиқотларида айти шу мактаб концепциялари асосидаги назарий қарашлар илгари сурилган.

Ўзбек фольклоршунослигида Б.Саримсоқов мифларнинг афсона жанрига диффузияси масаласини, К.Имомов ўзбек халқ насри жанрларини, жумладан афсоналарни тарихий воқелик синтези сифатида, У.Жуманазаров эса халқ афсоналарини тарихий воқеликнинг хаёлий уйдирма асосидаги инъикоси сифатида ўрганадилар.

М.Муродов, С.Рўзимбоев, Г.П.Снесарев[Три хорезмские легенды в свете демонологических представлений // Советская этнография], Л.С.Толстова [Исторические предания Южного Приаралья], В.Н.Басиловлар [Культ святых в исламе] тадқиқотларида ўзбек халқ афсоналари маълум бир тарихий воқелик асосида шаклланганлиги таъкидланади. Эдвин Сидней Хартленд, С.А.Матвеевлар қадимги Англия афсоналарини, К.Вигга Британия эртак ва афсоналарини, W.B. Yeats Ирландия афсона ва эртакларини, М.Муродов, М.Шайхова, М.Жўраев, У.Сатторов, Р.Саидовалар ўзбек халқ эртаклари, афсоналарини тўплаб нашр эттирганлар. Эдвин Сидней Хартланд ("Легенды Старой Англии", Английские предания и легенды) Америкада фольклори асарлари, жумладан, қадимги Англия афсоналарини, Дон Ёдер (American Folk Legend) эса Пенсильвания фольклор маданиятидаги афсоналарнинг ўзига хос хусусиятларини, Речард Франсис Флесск (Henry David Thoreau's interest in myth, fable, legend), Ван Аллен Тайсон (Folklore in the life and work of John Gould Fletcher) каби олимлар афсоналарнинг ёзма адабиётга таъсири масаласини, Валтер Роберт Фелдман ишларида (The Uzbek oral epic: documentation of late nineteenth and early twenties century

¹ Жўраев М. Фольклоршунослик асослари. – Тошкент: Фан, 2008. Б-67

bards) esa ўзбек фольклори, шунингдек, афсона жанрининг фольклор асарлари билан алоқаси масаласи тадқиқ этилганини кўриш мумкин.

Биз халқ афсоналарини олим тавсия қилган жаҳон халқлари оғзаки бадий ижодидаги “интертип ўхшашлик”ларни аниқлаш тавсияси асосида иш кўриш муҳим илмий ютуқларни қўлга киритишга замин ҳозирлайди, деб ўйлаймиз. Халқ афсоналарини жаҳон халқлари фольклори контекстида қиёсий тадқиқ этиш турли халқлар фольклоридаги аналогияларни, типологик ўхшашликларни аниқлаш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Жўраев М. Фольклоршунослик асослари. – Тошкент: Фан, 2008. Б-67
2. Эгамов Х. Туркий халқлар эртақчилик анъаналари алоқалари тарихидан очерклар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. Б-25
3. Афзалов М. Ўзбек халқ эртақлари ҳақида, «ФАН» 1904.
4. Дандес Алан. Фольклор: семиотика и/или психоанализ. Сборник статей. Москва «Восточная литература», РАН, 2003. - 279 ст
5. Haase Donald. The Greenwood Encyclopedia of Folk Tales and Fairy Tales. – London: Greenwood Press, 2008. –1203 p.
6. Ахмаджонов Н. Analysis of poetonyms used in poetry // International Scientific Journal ISJ Theoretical & Applied Science Philadelphia, USA issue 12, volume 104 published December 30, 2021 P. 509-512 Impact Factor: Philadelphia, USA ISRA (India) = 6.317 ISI (Dubai, UAE) = 1.582 GIF (Australia) = 0.564 JIF = 1.500 SIS (USA)= 0.912 ПИНЦ (Russia) = 3.939 ESJI (KZ) = 9.035 SJIF (Morocco) = 7.184 ICV (Poland) = 6.630 PIF (India) = 1.940 IBI (India) = 4.260 AJI (USA) = 0.350
7. Ахмаджонов Н. Analysis of poetonyms in prose works// International interdisciplinary research journal (giirj) Volume 10, Issue 2, February, 2022 ISSN: 2347-6915 SJIF Impact Factor: 7.472 P. 487-490
8. Ахмаджонов Н., Шукуров Р. Precedent names in the artistic text as allusive names // academia, An International Multidisciplinary Research Journal (Double Blind Refereed & Peer Reviewed Journal) ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 8 August 2021 Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492. P. 46-52
9. Н Ахмаджонов, А Рўзиматова. Фразеологизмлар немис халқи миллий маданиятининг кўзгусидир. o'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. УДК:40/42/48. IISS: 2181-3302. SJIF:4.621 2022. 08.20. 10-Son. Б.104-109
10. Axmadjonov Nurbek, Xabibullayeva D. Classification and linguoculturological characteristics of precedent units. Fars international journal of education, social science humanities. issn: 2945-4492. 10(12); 2022; Impact Factor: SJIF 2022 6.786. P. 777-780
11. Axmadjonov Nurbek, Islomjonova Jasmina. Badiiy matnda allyuziv antroponimlarning xususiyatlari. Journal of advanced research and stability volume: 03 issue: 01 | jan - 2023 issn: 2181-2186
12. Axmadjonov Nurbek f.f.b.f.d (PhD). German language teacher of Fergana State University <https://doi.org/10.5281/zenodo.7805868>. LINGOCULTURAL CHARACTERISTICS OF ALLUSIVE ANTHROPONYMS IN ARTISTIC TEXT. JAH ISSN:2770-9132 JOURNAL OF AGRICULTURE & HORTICULTURE. International scientific journal. JAH UIF=8.1|SJIF=5.69. JAH | Volume 3, Issue 4, April Page 17-21

13. Akhmadjonov Nurbek f.f.b.f.d (PhD) German language teacher of Fergana State University. Ergasheva Nozimakhon Bahodirjon kizi. Student of Fergana State University. USE OF PRECEDENT NAMES IN ARTISTIC WORKS.FOR PARTICIPATIONIN THE SCIENTIFIC CONFERENCE INNOVATIVE RESEARCHIN MODERN EDUCATION WITH AN ARTICLE ENTITLED. Hosted from Toronto, Canada, Page. 53-56

